

Gotyckie malowidła ściennie
w kościele Świętych Apostołów
Piotra i Pawła w Morągu
Historia odkrycia
i problematyka konserwatorska

JAKUB MAŁEK

Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma

e-mail: k.malek98@gmail.com

ORCID: 0009-0001-2606-0648

Keywords: Medieval wall paintings, late Gothic, conservation-restoration, non-invasive research, Teutonic Order State in Prussia, Morąg, the Church of Saints Apostles Peter and Paul

Słowa kluczowe: średniowieczne malowidła ściennie, późny gotyk, konserwacja-restauracja, badania nieniszczące, państwo zakonu krzyżackiego w Prusach, Morąg, kościół św. Piotra i Pawła

Abstract

Gothic Wall Paintings in the Church of Saints Apostles Peter and Paul in Morąg. The History of Discovery and Conservation Issues

The aim of this article is to present recent research on the 15th-century wall paintings preserved in the chancel of the Church of Saints Peter and Paul in Morąg (Prusy Górne / Oberland). Despite their poor condition and modest artistic quality, these paintings represent one of the most significant examples of late Gothic mural art in the region, yet they have not been thoroughly examined in either monographic or comparative studies. The research was based on historical sources related to the parish in Morąg and a broad range of scholarly literature. Its primary method was

a detailed heritage-based visual analysis of the paintings, with particular attention to their state of preservation, supported by non-invasive analytical techniques. The study addressed the history of the paintings' discovery, the course of conservation campaigns, and their current condition. A key issue emerging from the research was the degree of authenticity of the preserved imagery. These findings provide a foundation for further, more in-depth stylistic and iconographic studies.

Abstrakt

Celem artykułu jest omówienie najnowszych badań nad XV-wiecznymi malowidłami ściennymi zachowanymi w prezbiterium kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Morągu (Prusy Górne). Malowidła te, mimo słabego stanu zachowania i niewysokiej klasy artystycznej, stanowią jeden z ważniejszych przykładów późnogotyckiego malarstwa w regionie, choć dotąd nie były przedmiotem pełnej analizy monograficznej ani porównawczej. Badania oparto na analizie źródeł historycznych dotyczących parafii w Morągu oraz na szerokiej literaturze przedmiotu. Ich podstawowym narzędziem była wnikliwa autopsja zabytkoznawcza malowideł (z naciskiem na stan zachowania), wspomagana analitycznymi technikami nieniszczącymi. Problematyka badawcza objęła historię odkrycia malowideł, przebieg kampanii konserwatorskich oraz ocenę ich aktualnego stanu. Kluczowym zagadnieniem stał się stopień autentyczności zachowanych przedstawień. Wyniki badań stanowią punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych analiz stylistycznych i ikonograficznych.

Kościół jako miejsce kultu i sakralny obiekt architektoniczny często staje się sceną artystycznej narracji. Malowidła ścienne, które zdobią wnętrza różnych świątyń, mają szczególne znaczenie jako nośniki przekazu religijnego oraz wyraz artystycznego mecenatu. Wśród licznych świątyń o bogatym wystroju artystycznym kościół Świętych Apostołów Piotra i Pawła (parafia św. Józefa) w Morągu (woj. warmińsko-mazurskie) wyróżnia się średniowiecznymi malowidłami, które są istotne z punktu widzenia badań nad spuścizną państwa zakonnego w Prusach¹.

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy napisanej na kierunku ochrona dóbr kultury, zob. Jakub Małek, „Gotyckie malowidła ścienne w kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Morągu” (praca magisterska, Wydział Sztuk Pięknych UMK, Toruń 2023). Badania oparto na analizie źródeł historycznych dotyczących parafii i zamku w Morągu oraz na szerokiej literaturze przedmiotu. Podstawowym narzędziem była wnikliwa autopsja zabytkoznawcza malowideł, ze szczególnym uwzględnieniem stanu zachowania, wspomagana technikami nieniszczącymi (w tym analizą fotografii w świetle widzialnym, UV i NIR oraz badaniami i analizami z użyciem ręcznego spektrometru XRF). Problematyka badawcza objęła zagadnienia stylu, formy i ikonografii, a także próbę datowania, określenia poziomu warsztatowego oraz wskazania potencjalnych fundatorów cyklu. W toku badań udało się zidentyfikować część scen

Świątynia morąska jest położona w południowo-wschodniej części miasta, w pobliżu starych murów miejskich i graniczy przez fosę z dawnym zamkiem krzyżackim. Polichromie znajdują się w prezbiterium kościoła (il. 1–3) – tworzą monumentalny pas rozciągający się na wysokości około trzech metrów od obecnego poziomu posadzki (z wyjątkiem pierwszego malowidła na ścianie północnej, które położone jest niżej), przerywany otworami okiennymi. Pas ten obejmuje całe prezbiterium – ściany boczne (północną i południową), trzy ściany zamknięcia oraz wewnętrzną ściankę łuku tęczowego po stronie południowej. Według szacunków Karola Dąbrowskiego² jego powierzchnia sięga około 52 m². Na cały zespół składa się szesnaście pełnych kompozycji w stosunkowo dobrym stanie oraz trzy zachowane jedynie relikto. Malowidła przedstawiają *Wielką Rodzinę Marii*, postaci św. Barbary i św. Jerzego walczącego ze smokiem, fragment *Ukrzyżowania*, grupę Czternastu Świętych Wspomożycieli wraz z przedstawieniem cudu we Frankenthal z 1445–1446 roku³ oraz postać biskupa zinterpretowanego jako św. Wolfgang. Najlicniejszą grupą, złożoną z trzynastu postaci, jest Kolegium Apostołów.

Malowidła wykonano temperą na pobiałe wapiennej. W przedstawieniach dominująca jest rola konturu, zazwyczaj barwy czerwonej lub brunatnej. Jak zauważył Karol Dąbrowski, twórca wykonywał ogólny podział kompozycji pędzlem, korygując go później farbą ugrową lub czerwienią, po czym na tak przygotowane kompozycje nakładał konkretną barwę⁴ – dlatego na wszystkich malowidłach występuje linearny modelunek draperii wykonany szerokimi smugami czerwieni. Ponadto polichromie w Morągu charakteryzują się ograniczoną paletą barwną – występują na nich kolory: czerwony, żółty, zielony oraz czarny.

ikonograficznych (m.in. przedstawienie cudu we Frankenthal w 1448 r. towarzyszące Czternastu Świętym Wspomożycielom) oraz postaci świętych (w tym nierozpoznany dotąd wizerunek św. Wolfganga). Ich treści ideowe zostały wpisane zarówno w kontekst uniwersalnych znaczeń symbolicznych, jak i lokalnej tradycji. Na podstawie dostępnych danych zaproponowano datowanie cyklu na przełom 3. i 4. ćwierci XV w. oraz wskazano możliwe scenariusze fundacji. Należy podkreślić, że ze względu na daleko posunięte ingerencje konserwatorskie oraz ograniczoną bazę źródłową część wniosków ma charakter wstępny i wymaga dalszych badań. Por. Jakub Małek, „Malowidło ścienne z przedstawieniem Czternastu Świętych Wspomożycieli w kościele w Morągu,” *Studia Elbląskie* 25 (2024): 95–116.

² Karol Dąbrowski, „Konserwacja polichromii w Morągu,” *Ochrona Zabytków* 4 (1951): 68.

³ Scenę tę, bardzo różnie interpretowaną w literaturze, rozpoznał Małek, „Gotyckie malowidła ścienne,” 74–79 oraz Małek, „Malowidło ścienne,” 95–116.

⁴ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

Historia odkrycia malowideł ściennych w kościele w Morągu

Kościół parafialny Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Morągu doczekał się już kilku publikacji, które traktowały o jego architekturze⁵, jednak nie opublikowano dotąd naukowego monograficznego opracowania dotyczącego historii tej budowli wraz z jej wyposażeniem⁶, nie mówiąc o monografii gotyckich polichromii ściennych w kościelnym prezbiterium.

Dokładny czas wykonania malowideł nie jest znany. Przypuszczalnie powstały w drugiej połowie XV wieku i mogły być związane z zakonem krzyżackim. Zamek w Morągu bowiem był przez pewien czas pozbawiony oratorium i połączony z nim kościół pełnił najprawdopodobniej funkcję kaplicy⁷. Możliwe, że od momentu przejścia kościoła przez protestantów, czyli od roku 1525, polichromie były stopniowo pokrywane pobiałą wapienno-kazeinową, aż do ich całkowitego zakrycia w 1701 roku. Data ta znana jest z inskrypcji Tobiasza Riegge, który pomagał swojemu bratu Izaakowi w montażu nowego barokowego ołtarza w prezbiterium kościoła⁸. Karol Dąbrowski, który w 1948 roku rozpoczął prace konserwatorskie przy malowidłach, odnotował tę inskrypcję podając, jakoby mieściła się ona na pierwszej z trzech kolejnych warstw pobiałej, położonych wtórnie na oryginalnej. Wysnuł więc wniosek, że „polichromia zamalowana być mogła po raz pierwszy w czasie reformacji i przejmowania kościoła przez protestantów, lub przetrwała dłużej, aż do czasu baroku, kiedy usunięto gotycki ołtarz”⁹. Jeśli pierwsza z tych hipotez byłaby prawdziwa, to oryginalne malowidła eksponowane były mniej więcej przez stulecie. Jeżeli zaś trafna jest teza druga, mogły one widnieć na ścianie niemal trzysta lat. Inni autorzy nie potwierdzają tej daty ani nie wzmiankują o istnieniu malowideł za czasów zakonu krzyżackiego.

⁵ M.in. Ewa Milczarska, „Gotycki kościół parafialny w Morągu. Monografia architektury” (praca magisterska, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, 1981); Milczarska, „Gotycki kościół w Morągu: fazy budowy i datowanie,” *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 28, nr 2 (1983): 119–142.

⁶ Warto odnotować publikacje popularyzatorskie dotyczące kościoła: Rudolf Vetter, *Kleiner Führer durch Mohrunen und die evang. St. Peter-Paulkirche* (Mohrunen: [b.m.w.], 1917); Siegfried Schmadtke, *Die Kirche St. Peter-Paul in Mohrunen* („Deutsche evangelische Kirchen” 1) (Berlin: Verl. Kunst u. Kirche, 1939); Walenty Szymański i Anna Rzymska, *Kościół farny św. Piotra i Pawła w Morągu* (Morąg: Parafia Rzymskokatolicka Świętego Józefa, 2000).

⁷ Georg Dehio i Ernst Gall, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preußen* (München–Berlin: Deutscher Kunstverlag, 1952), 156–157.

⁸ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

⁹ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

Karol Dąbrowski podał również, że pierwsza wzmianka źródłowa o malowidłach pochodzi z 1843 roku – wspomniano wtedy o fragmencie ręki ukrzyżowanego Chrystusa ze sceny Ukrzyżowania¹⁰ – jednakże nie wskazał, skąd zaczerpnął tę informację. Ta część malowidła mogła się ujawnić przypadkiem, a przyczyną mógł być zły stan techniczny kościoła, który wymagał pilnych prac konserwatorskich¹¹. Późniejsi badacze, między innymi Agathon Harnoch¹² i Adolf Boetticher¹³, opisując kościół w Morągu nie podali żadnych wiadomości ani o gotyckich malowidłach, ani o próbie odsłonięcia ich fragmentu, wspomnieli natomiast o wykonanych w 1843 roku pracach remontowych. Rudolf Vetter w pierwszym znanym przewodniku po kościele w Morągu również nie odnotował malowideł ściennych, chociaż zamieścił wzmiankę o remoncie z 1843 roku¹⁴. O fragmencie grupy Ukrzyżowania napisał jedynie Arthur von Weyde¹⁵ w swoim przewodniku po Morągu, datując przedstawienie na początek wieku XVI.

Pierwsza konkretna informacja o obecności malowideł ściennych w kościele w Morągu pochodzi z 27 sierpnia 1930 roku¹⁶. Morąski burmistrz, Arthur von Weyde, tego dnia powiadomił listownie Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreußen), że student kierunków artystycznych, niejaki Strauß, od czasu do czasu zdejmuje tynk ze ścian pomiędzy oknami na południowej ścianie prezbiterium i odsłania w ten sposób jakieś przedstawienia; autor listu prosił konserwatora, aby przybył do Morąga w celu identyfikacji malowideł. Od tego czasu burmistrz miasta,

¹⁰ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 66.

¹¹ Agathon Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen* (Neidenburg: Neidenburg S. Nipkow, 1890), 174–175; Adolf Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, t. 3 *Das Oberland* (Königsberg: Teichert, 1898), 84–88.

¹² Harnoch, *Chronik und Statistik*, 174–175.

¹³ Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler*, 84–88.

¹⁴ Vetter, *Kleiner Führer durch Mohrunen*, 8.

¹⁵ Arthur von Weyde, *Mohrunen. Ein Führer durch die Herderstadt* (Mohrunen: C. L. Rautenberg, 1934), 19: „Die Wände der Kirche waren zur Ordenszeit reich bemalt. Un der Südseite des Chors find Fresten des beginnenden 16. Jahrhunderts ausgedacht morden. Unter dem Buch de Wände des Altarraumes harrt eine Kreuzigungsgruppe der Freilegung.” Weyde opublikował przewodnik w 1934 r., kiedy częściowo odkryte były już malowidła na południowej ścianie prezbiterium, ale o nich nie wspomniał; być może przygotował tekst przed 1930 r. i później nie dodał do niego nowych informacji.

¹⁶ Olsztyn, Archiwum Państwowe (dalej: APO), sygn. 42/367/0/-/382, Mohrunen, evangelische Kirche, Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen, 1895–1935.

wraz z radą parafialną podjęli starania o zdobycie środków finansowych na przeprowadzenie konserwacji odsłoniętych już malowideł i poszukiwanie kolejnych polichromii. Pierwsza potwierdzona próba odsłonięcia malowideł i poddania ich konserwacji odbyła się w latach 1930–1931. Podstawowym źródłem wiedzy o tym przedsięwzięciu jest dokumentacja Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich¹⁷, zawierająca zarówno liczne listy do konserwatorów, jak i dość dokładny opis działań konserwatorskich. Z opisu wynika, że pobiałą została usunięta tylko na południowej ścianie prezbiterium, między dwoma oknami. Georg Dehio¹⁸ odnotował, że odsłonięto wówczas dwustrefową scenę: z przedstawieniem Czternastu Świętych Orędowników oraz z trzema świętymi ze świecami i z rycerzami, z panoramą Morąga w tle; datował ją na XV wiek. Wizerunki te zostały poddane bardzo podstawowej konserwacji. Pracujący przy nich po wojnie Karol Dąbrowski stwierdził, że ta próba odsłonięcia zabytku – odkrywka o powierzchni nieprzekraczającej jednego metra kwadratowego – była wykonana „dość niefortunnie, gdyż pozostawiła na malowidle ślady ostrego narzędzia użytego do odbijania przykrywających go warstw pobiał”¹⁹.

Zachowały się listy polecające konserwatorów z Berlina oraz przygotowane kosztorysy, lecz do dalszych działań konserwatorskich przy polichromiach nie doszło ze względu na brak środków²⁰. W 1939 roku zwrócono się do Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich²¹ z prośbą o przyznanie dotacji na konserwację i poszukiwanie kolejnych malowideł, ale z powodu działań wojennych nigdy nie uzyskano odpowiedzi. Zarówno burmistrz, jak i członkowie rady parafialnej byli przekonani, że w prezbiterium znajduje się więcej malowideł ukrytych pod warstwami pobiał i szukali środków na sfinansowanie działań umożliwiających ich odkrycie i zabezpieczenie. O malowidłach informował Siegfried Schmadtke w swoim przewodniku po kościele w Morągu z 1939 roku – napisał w nim, że w prezbiterium za pobiałą znajdują

¹⁷ APO, sygn. 42/367/0/-/382.

¹⁸ Dehio i Gall, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, 157: „Teile der vollständigen Ausmalung des Chors (weiß übertüncht) 1930–31: aufgedeckt: An der SWand in 2 Zonen die 14 Nothelfer und 3 Hl. mit Klerikern (?) sowie Ritter, nach M. 15. Jh; eine Stifterin mit Inschr. Band A. 16. Jh., dazwischen Stadtansicht (mit Motiven aus Mohrungen?).”

¹⁹ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 67.

²⁰ APO, sygn. 42/367/0/-/382.

²¹ APO, sygn. 42/367/0/-/382.

się przedstawienia z okresu przedreformacyjnego i odkryto na razie „grupę Maryjną”²².

Do końca drugiej wojny światowej kościołem św. Apostołów Piotra i Pawła w Morągu zarządzała niemiecka gmina protestancka²³. Według szacunków, przed wojną w mieście mieszkała tylko społeczność niemieckojęzyczna²⁴. Duża grupa tej ludności wyemigrowała na Zachód jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych, pozostali, którzy przeżyli wojnę, opuścili miasto w latach 1946–1948 w ramach akcji przesiedleńczej²⁵. Na ich miejsce zaczęli napływać repatrianci i osadnicy pochodzenia polskiego.

W 1945 roku, podczas obrony miasta przed atakiem wojsk sowieckich, kościół w Morągu został dość mocno zniszczony, ale prezbiterium w dużej części przetrwało nienaruszone, poza południową ścianą, uszkodzoną przez wybuch pocisku²⁶. Po wojnie świątynia przeszła w ręce katolików. Ówczesny proboszcz, franciszkanin o. Emanuel Muzyka, w 1946 roku przeprowadził prace remontowe. Założono wtedy między innymi podtynkową instalację elektryczną²⁷, co okazało się niefortunne w skutkach, gdyż przewody przeciągnięto zbyt blisko gotyckich polichromii. W tych okolicznościach Ministerstwo Kultury i Sztuki zleciło przeprowadzenie w 1948 roku pełnej konserwacji malowideł²⁸. Prace te wykonano od sierpnia do grudnia pod kierunkiem Karola Dąbrowskiego²⁹. Odkryto wtedy pozostałe malowidła w prezbiterium (52 m², nie wliczając w to polichromowanych żeber, tęczy, portalu i kruchty) oraz poddano je konserwacji, a także – pierwszej próbie rozpoznania.

²² Schmadtke, *Die Kirche St. Peter-Paul*, 7: „Der Altarraum enthält unter der Tünche Fresken aus vorreformatorischer Zeit, von denen eine Mariengruppe freigelegt wurde.”

²³ Andrzej Wakar, „Z kroniki Morąga,” w *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, red. Halina Jaworska i Maria Lossman (Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1973), 112.

²⁴ Wakar, „Z kroniki,” 107.

²⁵ Alina Łuszczewska, „Ludność,” w *Morąg. Z dziejów miasta*, 199.

²⁶ Zbigniew Kowalski i Zofia Kowalska, „Malowidła ścienne w prezbiterium kościoła parafialnego w Morągu, woj. olsztyńskie” (dokumentacja konserwatorska, Morąg 1982, Archiwum WUOZ w Olsztynie – Delegatura w Elblągu, Nr E19235), 2.

²⁷ Morąg, Archiwum Parafii św. Józefa, Emanuel Muzyka, „Kronika parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Józefa w Morągu,” Morąg 1945, rękopis; Szymański i Rzymska, *Kościół farny*, 12.

²⁸ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 61.

²⁹ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 61; Dorota Białek-Kostecka, *Społwa stosowane w wybranych zabiegach konserwacji malowideł ściennych w Polsce w latach 1945–2018. Rozważania wokół wyników badań* (Kraków: Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, 2023), 23, przyp. 84.

Wstępną interpretację morąskich polichromii Karol Dąbrowski przedstawił w artykule opublikowanym na łamach „Ochrony Zabytków” w 1951 roku. Jako pierwszy podjął się tam opisu ukazanych na ścianach prezbiterium scen i postaci (między innymi przedstawienie procesji zidentyfikował jako scenę Adoracji Baranka). Scharakteryzował ogólną kompozycję polichromii oraz poszczególne części składowe malowideł. Próbował również datować je na podstawie form odkrytej wówczas gotyckiej tarczy herbowej, namalowanej w dolnej partii ściany północnej, po prawej stronie portalu do zakrystii, na wysokości osiemdziesięciu centymetrów; według niego mogła ona powstać po roku 1461, kiedy Morąg znowu należał do zakonu krzyżackiego³⁰. W artykule została zamieszczona dokumentacja fotograficzna wraz z rysunkiem przedstawiającym wszystkie odkryte malowidła. Dąbrowski sporządził ten rysunek między innymi w celu zinwentaryzowania wszystkich postaci i scen ukazanych na ścianach prezbiterium kościoła w Morągu³¹; zwraca na nim uwagę złe umiejscowienie postaci św. Andrzeja oraz uwzględnienie figury, która się nie zachowała. Błędy te zostały powielone w schemacie umiejscowienia scen w opracowaniu *Gotyckie malarstwo ściennie w Polsce*³².

W latach 1981–1982 malowidła poddano po raz kolejny pracom konserwatorskim, prowadzonym tym razem przez Zbigniewa i Zofię Kowalskich. Po kampanii tej szczęśliwie pozostała bogata dokumentacja opisowa oraz fotograficzna³³. Konserwatorzy podjęli próbę identyfikacji wszystkich postaci, scen oraz napisów – w rezultacie powstało najbardziej szczegółowe do tej pory opracowanie dotyczące tego zabytku. Według Kowalskich malowidła przedstawiają (w kolejności od ściany południowej do północnej): św. Jana Ewangelistę, św. Jakuba Młodsze, św. Macieja, Madonnę z Dzieciątkiem w otoczeniu czternastu Wielkich Wspomożycieli (św. Krzysztofa, św. Pantaleona, św. Wita, św. Egidiusza lub Idziego, św. Błażeja, św. Erazma lub Elmo, św. Barbary, św. Katarzyny Aleksandryjskiej, św. Małgorzaty z Antiochii, św. Cyriaka, św. Dionizego Areopagity, św. Jerzego, św. Eustachego lub Placyda, św. Achacjusza), scenę historyczno-symboliczną (z wyobrażeniem świętych zakonników, dwóch postaci męskich oraz jednej postaci kobiecej i panoramy miasta) nazwaną „sprowadzenie Zakonu Krzyżaków”; dalej:

³⁰ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

³¹ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” rys. 1.

³² *Gotyckie malarstwo ściennie w Polsce*, red. Alicja Karłowska-Kamzowa (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1984), 311.

³³ Por. Kowalski i Kowalska, „Malowidła ściennie.”

św. Ruperta, św. Szymona, św. Tomasza, św. Annę z trzema córkami, św. Judę Tadeusza, św. Piotra, św. Pawła, św. Jerzego na koniu walczącego ze smokiem, św. Barbarę, św. Bartłomieja, św. Mateusza, św. Andrzeja, św. Jakuba Starszego, fragment sceny Ukrzyżowania wraz z przedstawieniem głowy Madonny stojącej pod krzyżem. Dodatkowo konserwatorzy podjęli próbę spisania inskrypcji występujących na malowidłach oraz pod nimi. W spisie zabytków zamieszczonym przez Jerzego Domasłowskiego w publikacji *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*³⁴ jest podana informacja, że w wyniku konserwacji wykonanej w 1982 roku zostały wprowadzone w oryginał liczne uzupełnienia.

Historia działań konserwatorskich-restauratorskich

Program i przebieg działań konserwatorskich przeprowadzonych przez zespół Karola Dąbrowskiego znamy z jego artykułu *Konserwacja polichromii w Morągu*³⁵. Przed przystąpieniem do pracy Dąbrowski ustalił, jakie techniki stosowali twórcy malowideł i na tej podstawie określił plan działań konserwatorskich. Pierwszym zadaniem grupy konserwatorów było usunięcie pobiał. Zostało ono opisane jako trudne, gdyż warstwa ta była kładziona szorstkim pędzlem, co spowodowało wnikięcie jej w nierówności zaprawy. Następnie konserwatorzy utrwaliли malowidła; przeprowadzili reperację uszkodzeń tynku z usunięciem wielu łat „wyrównujących” nierówności oryginalnej zaprawy i wszelkich innych łat z rozmaitego czasu i wszelkiego rodzaju aż do cementowych; przytwierdzili odpadające i „odparzone” miejsca za pomocą zastrzyków robionych częściowo gipsem z kazeiną, a częściowo wapnem z kazeiną. Na koniec wypunktowali braki z uwzględnieniem procentu zniszczeń. Każdy z tych elementów został dość dokładnie opisany.

Karol Dąbrowski stwierdził, że farba pod pobiałami trzymała się dość dobrze. Do jej utrwalenia użyto wody wapiennej, a w gorzej zachowanych miejscach słabego roztworu kazeiny z odpowiednim jej zabezpieczeniem przed ewentualnym rozkładem. Według badacza punktowanie było przeprowadzane „tylko w miejscach bezwzględnie tego wymagających i nie sposobem kładzenia plam farby w tym samym kolorze, pokrywających cały ubytek, lecz kreskowaniem, lub plamką mniejszą od ubytku i jaśniejszą”³⁶. Dzięki temu zabiegowi „pokazano, które części były więcej zniszczone i w jakim

³⁴ *Gotyckie malarstwo*, 233.

³⁵ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 65–77; Białek-Kostecka, *Spoiwa stosowane*, 230.

³⁶ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 70.

procencie”, a „rekonstrukcji nie przeprowadzono, toteż są miejsca, w których dużo jest braków”, poza czerwonymi pasami okalającymi całą kompozycję³⁷.

W 1952 roku na łamach czasopisma „Ochrona Zabytków” został opublikowany komunikat Koła Naukowego Studentów Konserwatorstwa i Muzealnictwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu z krytyczną oceną działań Karola Dąbrowskiego, z powodu użycia przez konserwatora fluorku sodu³⁸. Według krytyków użycie tej substancji w pracy z gipsem i spoiwem wapienno-kazeinowym nie przynosi rezultatów, ponieważ w malowidłach ściennych związek ten traci aseptyczność. Dąbrowski odpowiedział na ten zarzut, powołując się również na opinię pracowni chemicznej Pracowni Konserwacji Zabytków, że użyte przez niego środki są zgodne ze wskazanymi w obowiązujących rozporządzeniach z zakresu ochrony zabytków.

Kolejna kampania konserwatorska, przeprowadzona przez Zofię i Zbigniewa Kowalskich na zlecenie parafii rzymskokatolickiej w Morągu na początku lat osiemdziesiątych, jest dobrze udokumentowana³⁹. Punktem wyjścia przy ustalaniu programu prac było stwierdzenie, że konserwacja wykonana przez Karola Dąbrowskiego, z użyciem spoiwa kazeinowego, nie wytrzymała próby czasu i „po trzydziestu kilku latach spowodowała zamglenie i zmętnienie malowideł. Działania atmosferyczne, kurz i sadza (z centralnego ogrzewania) oraz inne czynniki zewnętrzne dokonały dalszych zniszczeń, tym bardziej że szorstka, porowata i nierówna powierzchnia ścian sprzyja osadzaniu się warstw pyłów, a odkurzanie ich nieumiejętnie przez użytkowników jest wręcz zgubne dla malowideł”⁴⁰. Podjęte w 1981 roku działania konserwatorskie polegały na oczyszczeniu polichromii z brudu i sadzy, usunięciu zabieleń i zmętnienia powstałego na skutek zmian, jakie zaszły w stosowanej uprzednio kazeinie, usunięciu uzupełnień barwnych, utrwaleniu powierzchni malowideł wraz z przytwierdzeniem fragmentów odparzonych tynków, uzupełnieniu wszystkich ubytków zaprawą wapienno-piaskową, wypunktowaniu ubytków warstwy barwnej oraz dokonaniu rekonstrukcji niektórych partii. W dokumentacji konserwatorskiej zarejestrowano wszystkie działania, z podziałem na poszczególne ściany prezbiterium, z dokładnym opisem przedstawionych na nich scen i postaci. Do opisów zostały dołączone fotografie pokazujące stan malowideł przed, w trakcie i po konserwacji.

³⁷ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 70.

³⁸ Por. Karol Dąbrowski, „Odpowiedź,” *Ochrona Zabytków* 5 (1952): 55–56.

³⁹ Por. Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne.”

⁴⁰ Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne,” 2.

Pracom konserwatorsko-restauratorskim poddane zostały również płyty epitafijne znajdujące się na południowo-wschodniej i na południowej ścianie prezbiterium. Na końcu dokumentacji zostały zamieszczone zalecenia dla użytkownika, to jest parafii św. Józefa w Morągu.

W porównaniu z konserwacją przeprowadzoną przez Karola Dąbrowskiego, działania restauratorskie wykonane przez Zofię i Zbigniewa Kowalskich w 1981 roku miały większy zakres, co odnotował Jerzy Domasłowski⁴¹ i co utrwaliła też dokumentacja fotograficzna. Autorzy drugiej konserwacji w opisie swoich działań zaznaczyli, że dokonali rekonstrukcji niektórych partii, „zwłaszcza podziałów architektonicznych, przez co uzyskano scale nie i uspokojenie kompozycji. Wykonano je kładąc farbę różnej wielkości kropką”. Porównując efekty obu kampanii na podstawie dokumentacji fotograficznej można dojść do wniosku, że poza rekonstrukcją podziałów architektonicznych, Zbigniew i Zofia Kowalscy domalowali duże partie przedstawień w każdej scenie. Jako przykład może posłużyć scena z południowej ściany, przedstawiająca Czternastu Świętych Wspomożycieli oraz epizod ze świętymi, grupą rycerzy/pasterzy i panoramą miasta. Karol Dąbrowski konserwując tę scenę zostawił wiele pustych miejsc – między innymi w dolnej partii malowidła, gdzie wcześniej wisiał kinkiet. Podczas konserwacji w 1981 roku scena ta została w całości zrekonstruowana, łącznie z miejscami, które wcześniej nie były uzupełniane, między innymi – łata po kinkiecie. Można więc scharakteryzować te dwie konserwacje jako – odpowiednio – działania zachowawcze (konserwacja z 1948 roku) oraz działania rekonstruktorskie (konserwacja z 1981 roku).

Ostatnie czynności konserwatorskie przy polichromiach realizowano w roku 1992, kiedy konserwatorzy Zofia Kowalska i Andrzej Latała oczyścili je z kurzu⁴². Od tego czasu malowidła ścienne w Morągu nie były poddawane zabiegom konserwatorskim.

Stan zachowania

Na obecny stan zachowania zabytku składają się różne czynniki: omówione wyżej okoliczności ich odkrywania (w tym niefachowe działania z lat trzydziestych XX wieku), przeprowadzone w trzech kampaniach prace

⁴¹ *Gotyckie malarstwo*, 233.

⁴² Szymański i Rzymyska, *Kościół farny*, 22.

konserwatorsko-restauratorskie, wreszcie – warunki panujące we wnętrzu kościoła, stale wpływające na ich kondycję.

Współcześnie (stan w maju 2023 roku) ogólny stan zachowania malowideł ściennych w kościele w Morągu można określić jako „średni”, przy czym kondycja poszczególnych kompozycji się różni. Najlepiej pod tym względem prezentują się kompozycje *Wielkiej Rodziny Marii* oraz Kolegium Apostołów na ścianie północnej, najsłabiej natomiast malowidła na ścianach wschodnich zamykających prezbiterium oraz kompozycja ze świętym Jerzym walczącym ze smokiem.

Określenie stanu zachowania polichromii w kościele św. Apostołów Piotra i Pawła w Morągu rozpocząłem od analizy wizualnej w świetle widzialnym rozproszonym i skośnym. Ingerencje konserwatorskie są bardzo widoczne niemal w każdej scenie; na pierwszy rzut oka rozpoznawalne są uzupełnienia wykonane punktowaniem bądź kreską. Płaszczyzny te w niektórych partiach są bardzo rozległe – na przykład w przedstawieniu *Wielkiej Rodziny Marii*, gdzie wygląd całych szat jest wynikiem reintegracji warstwy malarzkiej (tzw. punktowanie) (il. 4: a–b). Wszystkie obramienia architektoniczne w obecnym kształcie również są wynikiem prac restauratorskich, wyraźnie widoczne są w tych partiach liczne punktowania.

Oprócz bardzo dużej ilości uzupełnień warstwy malarzkiej, dają się zauważyć także uzupełnienia tynków (kity i łaty konserwatorskie). Różnią się one od partii oryginalnych innym kolorem oraz strukturą i formą zaprawy. Co gorsza, w większości wypełnień, zwłaszcza wykonanych na dużych płaszczyznach, doszło do zmian biologicznych i miejsca te zmieniły barwę na brunatnozieloną – widać to szczególnie w scenie religijno-historycznej oraz w rekonstrukcji niektórych pasów inskrypcyjnych i w twarzy Marii z grupy Ukrzyżowania.

W najgorszym stanie są malowidła na ścianach wschodnich zamknięcia prezbiterium. Z powodu ich położenia za głównym barokowym ołtarzem zalega na nich duża ilość kurzu i pajęczyn. Na tych ścianach malowidła sprawiają wrażenie bardziej wyblakłych. Ponadto z lewej strony prawego okna doszło do pęknięcia ściany, przez co rozwarstwieniu uległa – już słabo zachowana – kompozycja z Ukrzyżowaniem (il. 5). Inne pęknięcie, spowodowane zapewne niefachowym wprowadzeniem podtynkowej instalacji elektrycznej, znajduje się w lewym górnym rogu sceny religijno-historycznej w kompozycji dwustrefowej.

Miejscami malowidła wykazują poważne uszkodzenia mechaniczne. W górnej części kompozycji ze św. Tomaszem znajduje się dziura, najprawdopodobniej po wkręcie bądź haczyku. W scenie z *Wielką Rodziną Marii* między głowami św. Jana Ewangelisty i św. Jakuba Starszego znajduje się metalowy przedmiot, który przez konserwatorów pokryty został warstwą malarską (il. 6). W tej samej scenie, na środku po prawej jest wbity gwoździec. W kompozycji ze św. Bartłomiejem, w dolnej części postaci adoranta widnieje sporej wielkości dziura, również najprawdopodobniej po metalowym haku bądź gwoździu. W prawie każdej kompozycji zauważalne są drobne odpryski warstwy malarskiej, będące najprawdopodobniej skutkiem niefachowego czyszczenia malowideł.

Dużym zagrożeniem dla wszystkich przedstawień jest obecna w kościele wilgoć. W niektórych miejscach można dostrzec zawilgocone mury, które kruszeją, na tynkach pojawiają się liczne i silne wysolenia, tynk często się odspaja, a warstwa malarska się osypuje. Zjawisko to najbardziej zauważalne jest w miejscu łączenia ściany południowej z łukiem tęczowym, z prawej strony pasa inskrypcyjnego dotyczącego św. Szymona Gorliwego (il. 7).

Inną przyczyną dewastacji polichromii było wmurowanie w ściany płyt nagrobnych, najprawdopodobniej w roku 1895⁴³. Zostały przez to częściowo zniszczone partie malowideł przedstawiających Kolegium Apostołów: św. Jana Ewangelistę, św. Jakuba Młodszego i św. Macieja. Niewykluczone, że część grupy Ukrzyżowania bądź innej, nieznanej kompozycji również została uszkodzona podczas montażu płyty.

Autentyczność malowideł

Jaki zatem – wobec licznych ingerencji konserwatorskich – jest stopień autentyczności polichromii z Morąga? Ten problem wydaje się kluczowy dla wszystkich pozostałych analiz i ocen tego cyklu i wymaga wnikliwej analizy strukturalnej zabytku, z uwzględnieniem zakresu prowadzonych działań restauratorskich, w tym – rekonstrukcji.

Badanie autentyczności – czyli stopnia zachowania oryginalnej zabytkowej substancji malowideł ściennych w Morągu oparto na analizie porównawczej dokumentacji fotograficznej z dwóch głównych kampanii konserwatorskich (Karol Dąbrowski, 1948; Zofia i Zbigniew Kowalscy, 1981), a także na

⁴³ Vetter, *Kleiner Führer durch Mohrunen*, 13.

wynikach badań nieinwazyjnych, takich jak fotografia w świetle widzialnym, analiza fluorescencji wzbudzonej UV, obrazów w bliskiej podczerwieni (NIR) oraz spektrometrii fluorescencji rentgenowskiej (XRF).

Porównanie fotografii z dokumentacji prac konserwatorskich przeprowadzonych przez Karola Dąbrowskiego oraz Zofię i Zbigniewa Kowalskich wykazało, że ten drugi zespół bardzo mocno zaingerował w oryginalną tkanekę zabytku. Kowalscy dokonali rekonstrukcji w wielu miejscach, nie tylko w „podziałach architektonicznych⁴⁴”, ale też w partiach kluczowych, takich jak twarze i szaty. Widoczne jest to zwłaszcza w dwustrefowej kompozycji na ścianie południowej, zarówno w części z przedstawieniem Matki Bożej z Dzieciątkiem w otoczeniu Czternastu Świętych Wspomożycieli, jak i w scenie historyczno-religijnej (il. 8: a–b). W górnej partii kompozycji wiele elementów zostało zrekonstruowanych bez wyraźnych śladów oryginału, natomiast dolna scena została w znacznej mierze wykreowana – analiza porównawcza wskazuje, że część postaci została dodana podczas konserwacji w 1981 roku. To ustalenie wydaje się kluczowe w kwestii oceny oryginalności i autentyczności omawianych malowideł. Podobny problem dotyczy przedstawienia *Wielkiej Rodziny Marii*. Również tu konserwatorzy domalowali dolną część kompozycji, którą Karol Dąbrowski celowo zostawił, aby, jak pisał, „[pokazać – JM], które części były więcej zniszczone i w jakim procencie⁴⁵”.

Innym ciekawym zadaniem konserwatorskim było według Kowalskich „usunięcie fałszywych uzupełnień barwnych⁴⁶”. Przykładem może być interpretacja postaci św. Jakuba Młodszego – po konserwacji Dąbrowskiego trzymał on halabardę, natomiast po pracach z 1981 roku przedstawiony został z krzyżem misyjnym z dwiema poziomymi belkami (il. 9: a–b). Brak jednoznacznych danych źródłowych uniemożliwia rozstrzygnięcie, która wersja była bliższa oryginałowi, warto jednak zauważyć, że żaden z wymienionych atrybutów nie charakteryzuje w ikonografii tego świętego (przedstawiany jest on z kijem foluszniczym⁴⁷).

Kolejną sprawą, która zdaje się ważna dla dalszych badań, jest brak pobiaty w dolnej części każdej z ścian. Karol Dąbrowski próbował wydatować

⁴⁴ Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne,” 3.

⁴⁵ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 70.

⁴⁶ Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne,” 3.

⁴⁷ Krzyż jest atrybutem św. Filipa, którego niezachowany wizerunek znajdował się również na ścianie południowej prezbiterium, w ostatniej grupie przedstawień Kolegium Apostolskiego (pozostało obramienie oraz resztki inskrypcji: „S • Phi [...] inde • ventu » • es [...] • vivos • et • [...]”).

malowidła w Morągu na rok 1461 na podstawie kształtu odkrytej przez siebie tarczy krzyżackiej⁴⁸, która według niego „[była – JM] namalowana współcześnie z polichromią na mokrym tynku i tą samą farbą, która użyta jest i gdzie indziej⁴⁹”. Niestety, tarcza ta nie dotrwała do naszych czasów i nie da się obecnie stwierdzić, kiedy tynk z dolnej części ścian został skuty⁵⁰ – zdjęcia wykonane przez Wacława Górskiego w roku 1987⁵¹ potwierdzają, że w tym czasie pobiała jeszcze była na ścianie, natomiast tarcza już nie. Nie zachowały się również polichromowane żebra portalu prowadzącego do zakrystii, żebra łuku tęczowego (il. 10: a–b) oraz kruchty (tam również fragment warstwy malarskiej), o których wspomina Karol Dąbrowski⁵². W przerysie tego autora, a także na fotografii z 1954 roku⁵³ widoczny jest jeszcze słabo zachowany pas inskrypcyjny pod postacią św. Judy Tadeusza – dziś kompletnie zatarty. Podobnie mogło stać się z fragmentem pasa inskrypcyjnego pod sceną *Wielkiej Rodziny Marii* – można go się dopatrzeć na zdjęciach zamieszczonych w artykule Dąbrowskiego i na zdjęciach wykonanych w 1954 roku przez Mariana Korneckiego i Jana Samka. Najprawdopodobniej podczas konserwacji w 1981 roku lub w trakcie późniejszych prac budowlanych fragmenty te zostały pokryte farbą lub usunięte wraz z tynkiem, a skutkiem tego jest nieodwracalna utrata oryginalnej substancji.

Analiza fotografii fluorescencji wzbudzanej ultrafioletem (il. 11: a–b) części ściany północnej, wykazała ograniczoną fluorescencję pigmentów i spoiw, co może być skutkiem zastosowania w 1981 roku warstwy ochronnej Medium PVT⁵⁴, która przykryła oryginalną warstwę malarską. Głębsza analiza fotografii przedstawienia *Wielkiej Rodziny Marii* w świetle UV umożliwia identyfikację w niektórych jego partiach między innymi bieli cynkowej – pigmentu wprowadzonego do praktyki artystycznej dopiero w drugiej połowie XIX wieku⁵⁵. Obecność związków cynku potwierdziły również pomiary

⁴⁸ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 67, ryc. 55.

⁴⁹ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

⁵⁰ Możliwe jednak, że dolna część pobiała w prezbiterium została usunięta w 1992 r., kiedy zdejmowano pobiałę z czterech filarów nawy głównej, por. Szymański i Rzymska, *Kościół farny*, 15.

⁵¹ Zbiory fototeiki Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu.

⁵² Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 73–74.

⁵³ Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Archiwum fotografii i rysunków pomiarowych, Teczka „Morąg II.”

⁵⁴ Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne,” 3.

⁵⁵ Bohuslav Slánský, *Technika malarstwa*, t. 1 *Materiały do malarstwa i konserwacji* (Warszawa: Arkady, 1960), 27–28.

wykonane spektrometrem XRF⁵⁶ – w wielu punktach dawały one bardzo silne piki. Wyniki te jednoznacznie wskazują na obecność wtórnych przemalowań (il. 12–20). Taki stan sprawia, że bardzo trudno jest ocenić oryginalną tkanę zabytkową malowideł ściennych w Morągu, która została dość mocno zafałszowana przez przeprowadzone konserwacje.

W poszukiwaniu oryginalnych zarysów kompozycyjnych tych malowideł jest pomocna fotografia w bliskiej podczerwieni (NIR) (il. 21–24). Dzięki zdjęciom wykonanym w tej technice można dostrzec oryginalny zamysł kompozycyjny autora (autorów) malowideł, który według Karola Dąbrowskiego stosował technikę przerysu: „Na tak przygotowanej zaprawie twórca polichromii znaczył z grubsza ostrym narzędziem, czy stylem pędzla podział, zarysy postaci itd., po czym korygował jeszcze farbą ugrową lub czerwinią ziemną rysunek i malował, kładąc farbę lokalnie na mokry lub moczony tynk i konturował czernią”⁵⁷.

Zastosowanie badań nieniszczących pozwala najczęściej uzyskać bardzo dobre wyniki przy odtwarzaniu koncepcji twórcy lub działań konserwatorsko-restauratorskich. Szkoda zatem, że zarówno podczas pierwszej, jak i kolejnej kampanii konserwatorskiej metody te nie zostały użyte, pomimo że były już wtedy znane⁵⁸. Gdyby konserwatorzy przed przystąpieniem do pracy wykonali fotografie w różnych widmach świetlnych, być może malowidła w Morągu byłyby obecnie bardziej zbliżone do stanu sprzed pokrycia ich pobiałą.

Podsumowanie

Podsumowując wyniki badań nad malowidłami ściennymi w prezbiterium kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Morągu trzeba stwierdzić, że kluczowym zagadnieniem pozostaje stopień ich autentyczności. Analiza

⁵⁶ Analizy składu pierwiastkowego wykonano przenośnym spektrometrem rentgenowskim XRF Hitachi X MED. Expert 8800. Pomiary przeprowadzono 5 maja 2023 r. Autorem badań jest prof. Juliusz Raczkowski. Pełne wyniki znajdują się w Aneksie cytowanej pracy magisterskiej.

⁵⁷ Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 68.

⁵⁸ Bohuslav Slánský, *Technika malarstwa*, t. 2 *Badanie i konserwowanie obrazów* (Warszawa: Arkady, 1965), 13–91; por. Bohdan Marconi, „Zastosowanie fotografii fluorescencji wzbudzonej poza fioletem w pozafioletu i podczerwieni oraz próby zastosowania autoelektronografii do badań malowideł ściennych,” w *Zagadnienia technologiczne konserwacji malowideł ściennych. Materiały z konferencji w Krakowie w dniach 22–24 października 1964 r.* (Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Seria B, 11), red. Halina Andrzejewska i Piotr Rudniewski (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, 1965), 26–40.

tego zespołu jest skomplikowana niemal pod każdym względem, a większość wniosków ma charakter hipotetyczny. Malowidła przeszły przez kilka kampanii konserwatorskich, które doprowadziły do zafałszowania ich pierwotnego oddziaływania i naruszyły ich autentyczność. W wielu partiach przedstawienia mają charakter daleko zakrojonej rekonstrukcji konserwatorskiej, co utrudnia ocenę wizualną zabytku. Detale, takie jak rysy twarzy, które mogłyby stanowić podstawę datowania, zostały w dużej mierze przekształcone, a zakres ingerencji konserwatorskich uniemożliwia pełną rekonstrukcję ikonografii i jej interpretację.

Ocena walorów artystycznych malowideł również pozostaje niejednoznaczna. Ich schematyczność może wynikać zarówno z pierwotnych cech warsztatu, jak i ze złego stanu zachowania lub z wtórnych przekształceń. Hipotezy dotyczące stylu opierają się na współczesnym oddziaływaniu dzieła, co ogranicza ich wiarygodność. Dodatkową przeszkodą jest skąpa baza źródłowa dotycząca kościoła w Morągu oraz brak archiwalnych przekazów na temat malowideł, co uniemożliwia jednoznaczne określenie ich datowania, autorstwa i fundacji.

Pomimo tych trudności, przeprowadzone badania pozwoliły na częściową rekonstrukcję ideologicznych i historycznych kontekstów programu obrazowego⁵⁹. Wśród zidentyfikowanych motywów znalazło się między innymi przedstawienie Czternastu Świętych Wspomożycieli wraz z objawieniami we Frankenthal w 1446 roku oraz temat *Wielkiej Rodziny Marii*. Malowidła zachowały się na tyle dobrze, by możliwe było określenie ich pierwotnego zasięgu i skali, a ich umiejscowienie w przestrzeni prezbiterium wyróżnia je na tle innych polichromii ściennych regionu Pomorza. Wszystkie te aspekty wskazują, że zespół malowideł w Morągu zasługuje na dalsze, pogłębione badania, które mogą ujawnić kolejne warstwy ikonograficzne i historyczne, być może także w innych częściach świątyni.

⁵⁹ Szerzej te kwestie zostały omówione w Małek, „Gotyckie malowidła ścienne”, oraz Małek, „Malowidło ścienne.”

1. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Widok na prezbiterium. Fot. J. Raczkowski

2. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, malowidła ścienna na ścianie północnej. Fot. J. Raczkowski

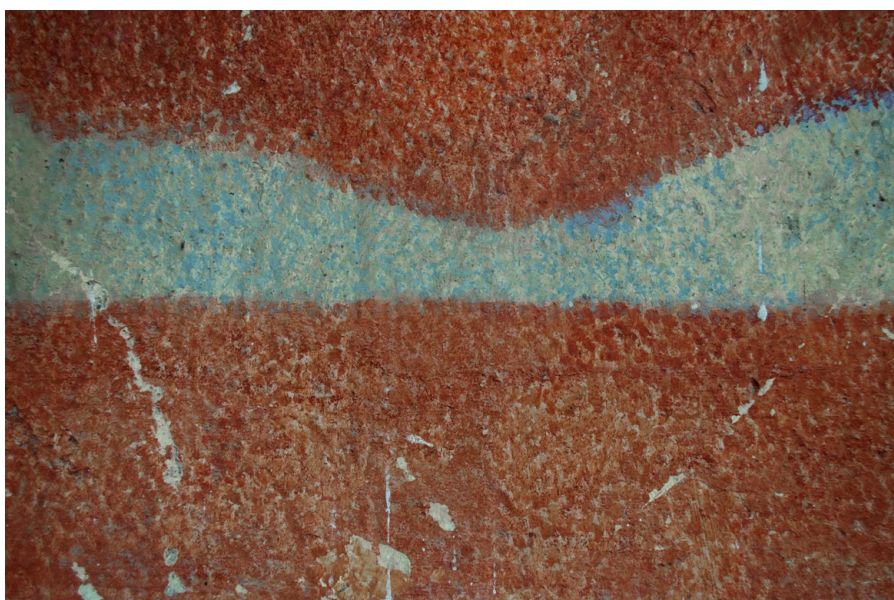

3. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, malowidła ścienne na ścianie południowej. Fot. J. Raczkowski

a

b

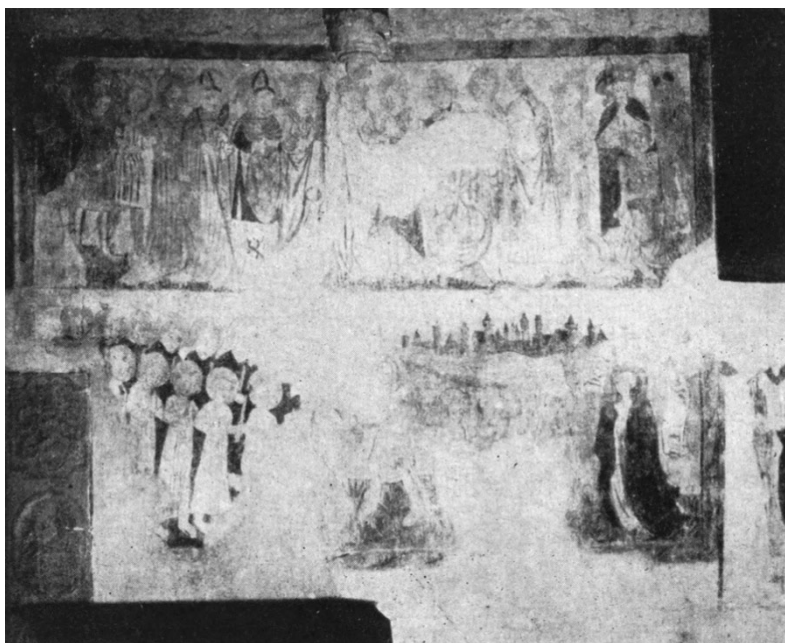
4. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, malowidła ścienne. Fot. J. Małek
a, b – fragment ściany północnej; *Wielka Rodzina Marii* (detal), widoczne ślady punktowania

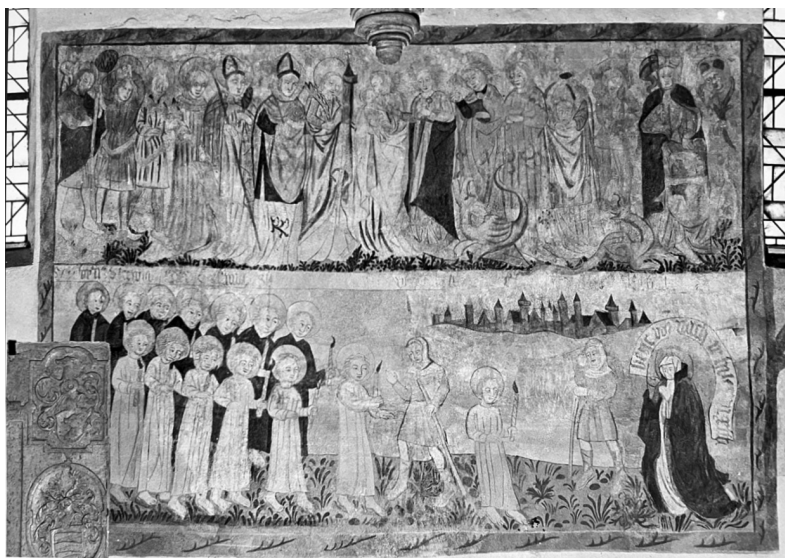
5. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany wschodniej: relikw grupy Ukrzyżowania i pas inskrypcyjny, widoczne ślady pęknięcia ściany. Fot. J. Małek

6. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej: malowidło *Wielka Rodzina Marii* (detal), widoczne ślady uszkodzenia mechanicznego przez gwoździe. Fot. J. Małek

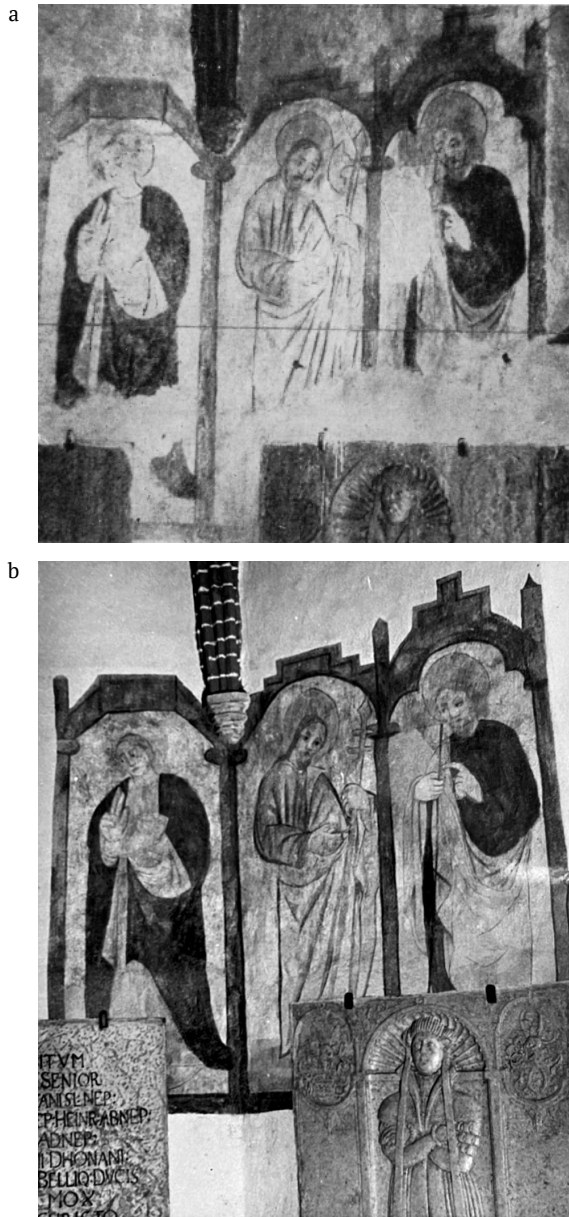

a

b

8. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany południowej
 a – dwustrefowa scena po konserwacji w 1948 r., fot. wg K. Dąbrowski, „Konserwacja polichromii w Morągu,” *Ochrona Zabytków* 4 (1951): 72, ryc. 59; b – dwustrefowa scena, stan po konserwacji w 1981 r., fot. wg Z. Kowalski i Z. Kowalska, „Malowidła ścienne w prezbiterium kościoła parafialnego w Morągu, woj. olsztyńskie” (dokumentacja konserwatorska, Morąg 1982, Archiwum WUOZ w Olsztynie – Delegatura w Elblągu), fot. 34

9. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany wschodniej i południowo-wschodniej, malowidło Kolegium Apostołów – św. Jan Ewangelista, św. Jakub Młodszy i św. Maciej

a – widok ogólny po konserwacji w 1948 r., w ręku św. Jakuba Młodsze halabarda, fot. wg Dąbrowski, „Konserwacja polichromii,” 67, ryc. 55; b – widok ogólny po konserwacji w 1981 r., w ręku św. Jakuba Młodsze krzyż misyjny, fot. wg Kowalski i Kowalska, „Malowidła ścienne,” fot. 23

a

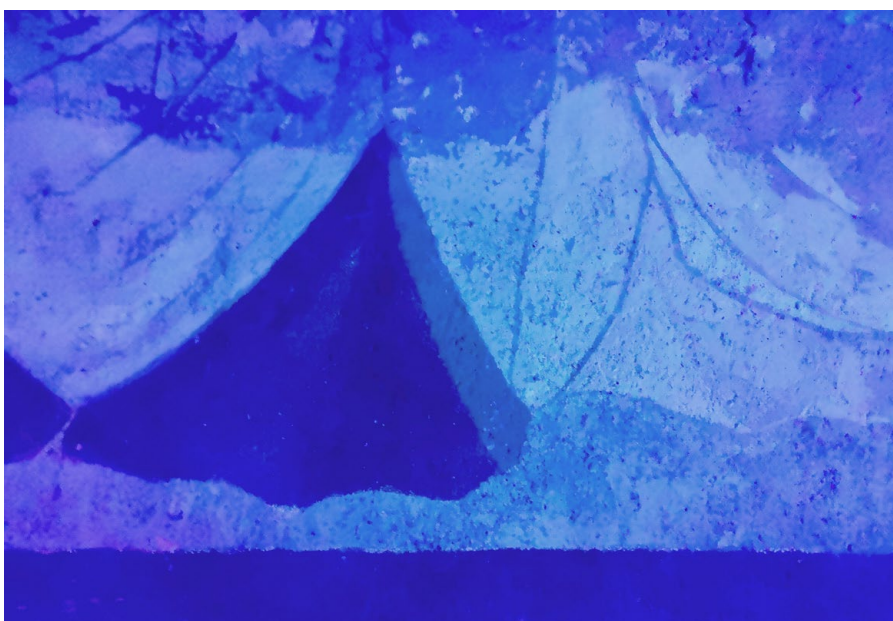
b

10. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Widok ku wschodowi
 a – stan w 1954 r., widoczna polichromia cegieł łuku tęczowego, fot. Tadeusz Chrzanowski (a), źródło: OneBid, https://img1.one.bid/img/1800/349683_1b.jpg?1640007168 [dostęp: 30.10.2024 r.], b – stan w 2023 r. (brak warstwy malarskiej), fot. J. Małek

a

b

11. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii* (detal), obraz fluorescencji wzbudzonej UV
a – fot. J. Raczkowski, b – fot. J. Małek

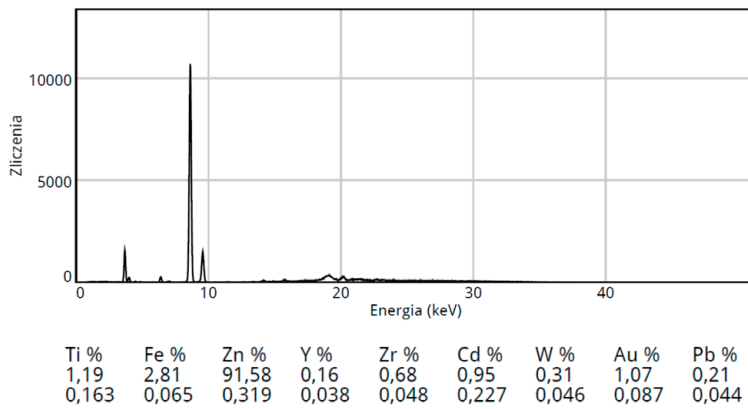

12. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*, miejsca wykonania pomiarów ręcznym spektrometrem XRF.
Fot. J. Raczkowski

a

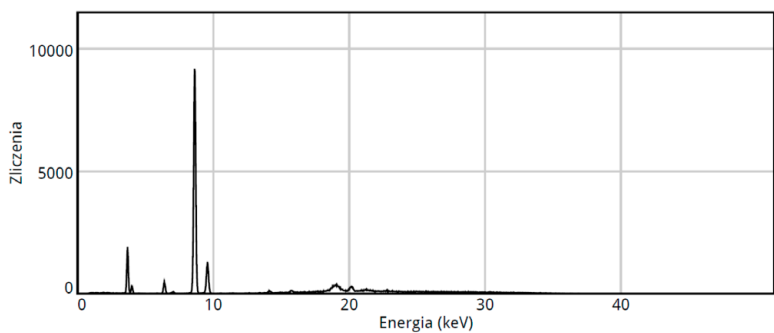
b

13. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar 1, b – widmo XRF

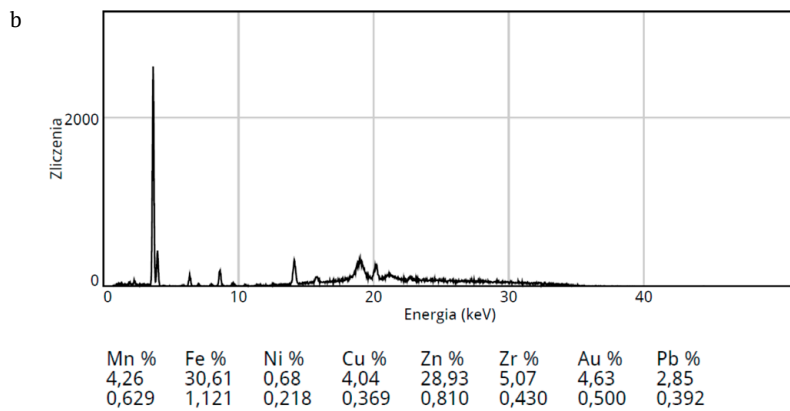
a

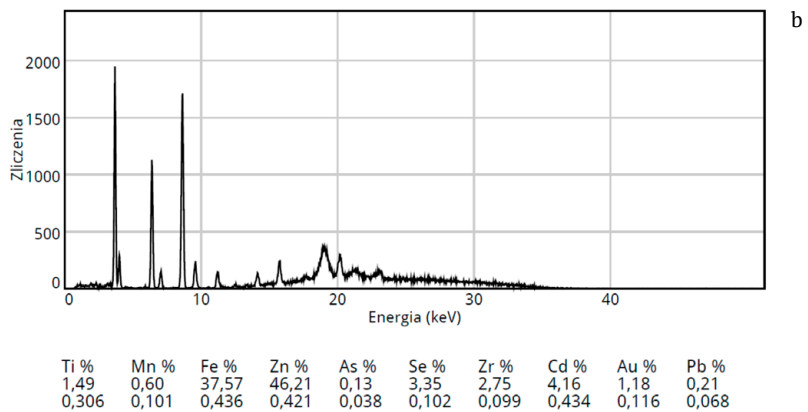
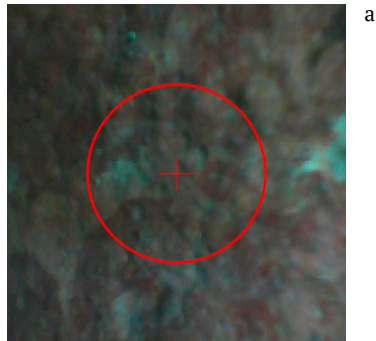
b

Mn %	Fe %	Co %	Zn %	Y %	Zr %	W %	Au %	Pb %
0,15	5,78	0,01	90,25	0,14	0,87	0,18	1,11	0,34
0,032	0,094	0,014	0,338	0,042	0,054	0,047	0,098	0,059

14. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar 2, b – widmo XRF

15. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar 3, b – widmo XRF

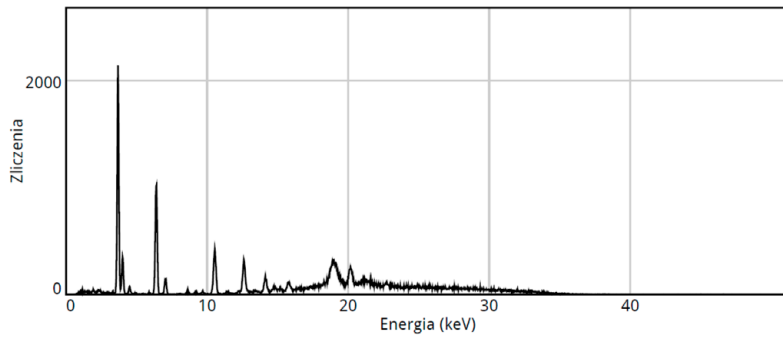

16. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar 4, b – widmo XRF

a

b

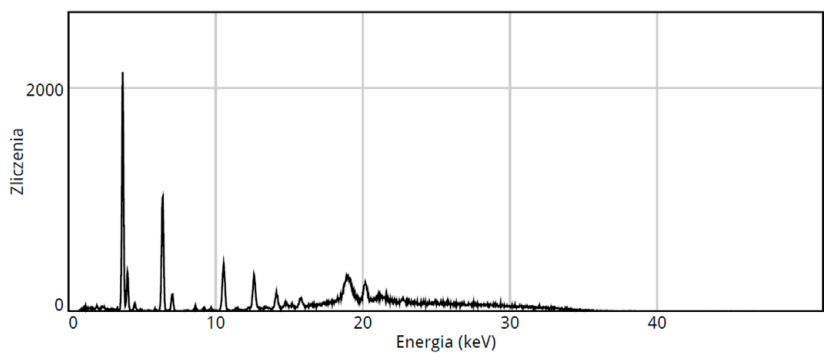

Ti %	Mn %	Fe %	Cu %	Zn %	As %	Zr %	Ir %	Au %	Pb %
12,79	1,10	62,45	0,26	1,48	0,58	1,06	0,18	1,04	16,50
0,715	0,178	0,751	0,068	0,099	0,056	0,089	0,090	0,108	0,306

17. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar 5, b – widmo XRF

a

b

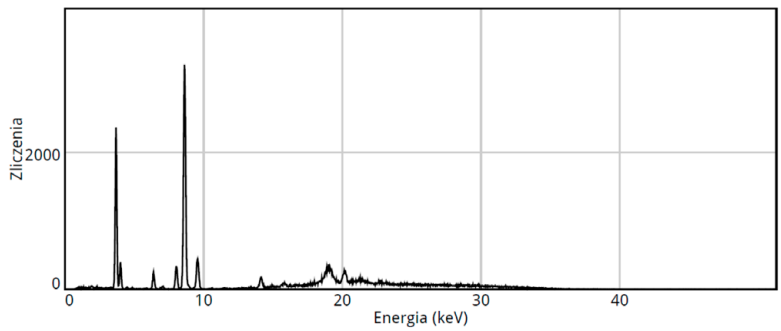
Ti %	Mn %	Fe %	Cu %	Zn %	As %	Zr %	Hf %	Ta %	W %	Au %	Pb %
2,65	1,03	16,43	44,34	21,52	0,52	2,28	0,29	0,49	0,39	2,51	3,50
0,572	0,153	0,376	0,579	0,355	0,086	0,173	0,088	0,098	0,078	0,222	0,223

18. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar, b – widmo XRF

a

b

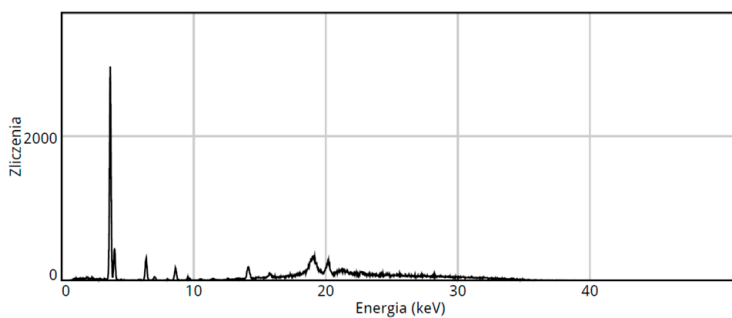

Ti %	Mn %	Fe %	Cu %	Zn %	Zr %	Hf %	Ta %	W %	Pt %	Au %	Pb %
3,23	0,44	7,46	8,21	73,38	0,89	0,20	0,66	0,31	0,09	1,84	0,64
0,394	0,088	0,174	0,169	0,459	0,102	0,077	0,098	0,066	0,032	0,151	0,096

19. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar, b – widmo XRF

a

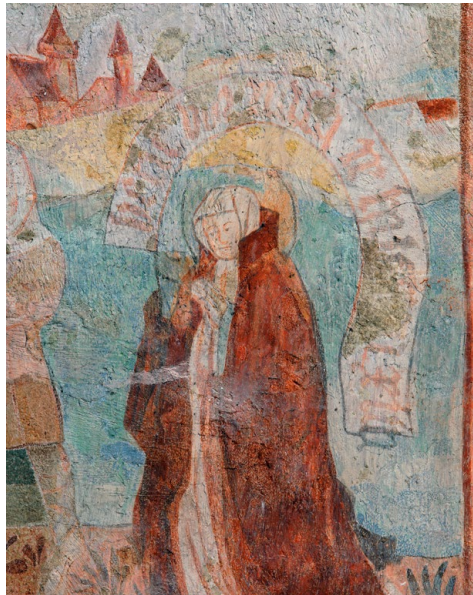
b

Mn %	Fe %	Cu %	Zn %	Zr %	Au %	Pb %
2,21	51,75	2,07	22,43	2,78	4,69	2,59
0,431	1,163	0,262	0,649	0,297	0,407	0,298

20. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*. Wyk. J. Raczkowski
a – pomiar, b – widmo XRF

21. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany północnej, malowidło *Wielka Rodzina Marii*, fragment. Fot. J. Raczkowski
a – VIS, b – widok w reflektografii NIR

a

b

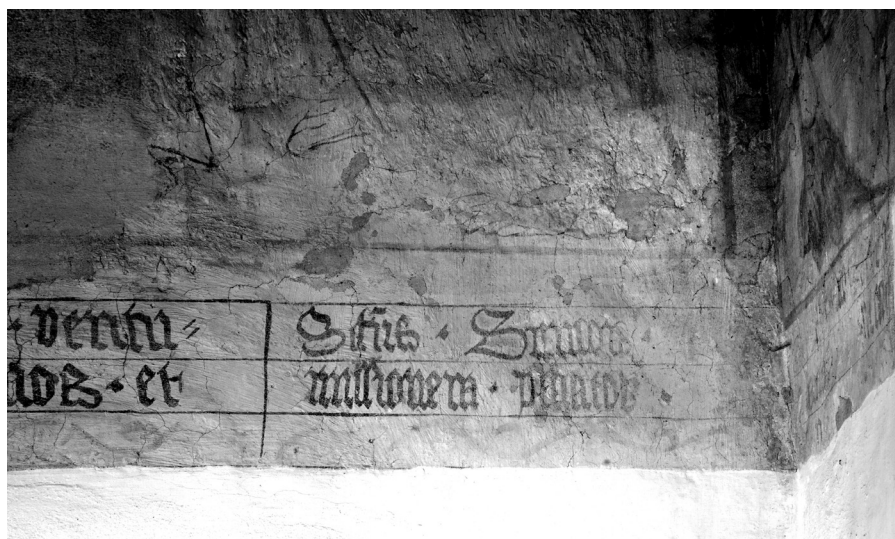
22. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment kompozycji dwustrefowej (detal), postać kobieca w dolnej części sceny. Fot. J. Raczkowski
a – VIS, b – widok w reflektografii NIR

23. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany południowej.
 Fot. J. Raczkowski
 a – postać biskupa (św. Wolfgang), detal, b – postać biskupa (św. Wolfgang), detal w refleks-
 tografii NIR

a

b

24. Morąg, kościół św. Apostołów Piotra i Pawła. Prezbiterium, fragment ściany południowej i łuku tęczowego
a – pasy inskrypcyjne, fot. J. Małek, b – widok w reflektografii NIR, fot. J. Raczkowski

Bibliografia

Źródła

- Olsztyn. Archiwum Państwowe, sygn. 42/367/0/-/382, Mohrunen, evangelische Kirche, Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreussen, 1895–1935.
- Morąg. Archiwum Parafii św. Józefa, Muzyka, Emanuel. „Kronika parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Józefa w Morągu.” Rękopis. Morąg, 1945.
- Warszawa. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Archiwum fotografii i rysunków pomiarowych. Teczka „Morąg II.”

Opracowania

- Białek-Kostecka, Dorota. *Społwa stosowane w wybranych zabiegach konserwacji malowideł ściennych w Polsce w latach 1945–2018. Rozważania wokół wyników badań*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, 2023.
- Boetticher, Adolf. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3 *Das Oberland*. Königsberg: Teichert, 1898.
- Dąbrowski, Karol. „Konserwacja polichromii w Morągu.” *Ochrona Zabytków* 4 (1951): 65–77.
- Dąbrowski, Karol. „Odpowiedź.” *Ochrona Zabytków* 5 (1952): 55–56.
- Dehio, Georg, i Ernst Gall. *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preußen*. München–Berlin: Deutscher Kunstverlag, 1952.
- Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*. Red. Alicja Karłowska-Kamzowa. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1984.
- Harnoch, Agathon. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen*. Neidenburg: Neidenburg S. Nipkow, 1890.
- Kowalski, Zbigniew, i Zofia Kowalska. „Malowidła ścienne w prezbiterium kościoła parafialnego w Morągu, woj. olsztyńskie.” Dokumentacja konserwatorska, Morąg 1982, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie – Delegatura w Elblągu.
- Łuszczewska, Alina. „Ludność.” W *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, red. Halina Jaworska i Maria Lossman, 199–204. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1973.
- Małek, Jakub. „Gotyckie malowidła ścienne w kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Morągu.” Praca magisterska. Wydział Sztuk Pięknych UMK, Toruń 2023.
- Małek, Jakub. „Malowidło ścienne z przedstawieniem Czternastu Świętych Wspomożycieli w kościele w Morągu.” *Studia Elbląskie* 25 (2024): 95–116.
- Marconi, Bohdan. „Zastosowanie fotografii fluorescencji wzbudzonej pozafioletem w pozafioletecie i podczerwieni oraz próby zastosowania autoelektronografii do badań malowideł ściennych.” W *Zagadnienia technologiczne konserwacji malowideł ściennych. Materiały z konferencji w Krakowie w dniach 22–24 października 1964 r.*

- (Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Seria B, 11), red. Halina Andrzejewska i Piotr Rudniewski, 26–40. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, 1965.
- Milczarska, Ewa. „Gotycki kościół parafialny w Morągu. Monografia architektury.” Praca magisterska, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, 1981.
- Milczarska, Ewa. „Gotycki kościół w Morągu: fazy budowy i datowanie.” *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 28, nr 2 (1983): 119–142.
- Schmadtke, Siegfried. *Die Kirche St. Peter-Paul in Mohrungen* („Deutsche evangelische Kirchen” 1). Berlin: Verl. Kunst u. Kirche, 1939.
- Slánsky, Bohuslav. *Technika malarstwa*. T. 1 *Materiały do malarstwa i konserwacji*. Warszawa: Arkady, 1960.
- Slánsky, Bohuslav. *Technika malarstwa*. T. 2 *Badanie i konserwowanie obrazów*. Warszawa: Arkady, 1965.
- Szymański, Walenty, i Anna Rzymska. *Kościół farny św. Piotra i Pawła w Morągu*. Morąg: Parafia Rzymskokatolicka Świętego Józefa, 2000.
- Vetter, Rudolf. *Kleiner Führer durch Mohrungen und die evang. St. Peter-Paulkirche*. Mohrungen: [b.m.w.], 1917.
- Wakar, Andrzej. „Z kroniki Morąga.” W *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, red. Halina Jaworska i Maria Lossman, 99–113. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1973.
- Weyde, Arthur. *Mohrungen. Ein Führer durch die Herderstadt*. Mohrungen: C. L. Rautenberg, 1934.